

Як визначити українські дороговкази на роздоріжжях цивілізації?

Богдан ГАВРИЛИШИН

Сьогоднішній світ, на мою думку, хворий в усіх головних своїх складових: демографія, технологія, екологія, інституції, економіка, геополітика. Світові треба лікувати себе, але це тільки половина проблем, що стоять перед нами. Для того, щоб не просто вижити, а здобути гідне життя в цьому світі, Україна має напружити всі свої сили. Але насамперед треба добре зрозуміти, що наразі потрібно українському суспільству, аби воно змогло ефективно функціонувати й розвиватися в усіх сферах своєї життєдіяльності.

РИМСЬКИЙ КЛУБ: ШЛЯХИ В МАЙБУТНЄ

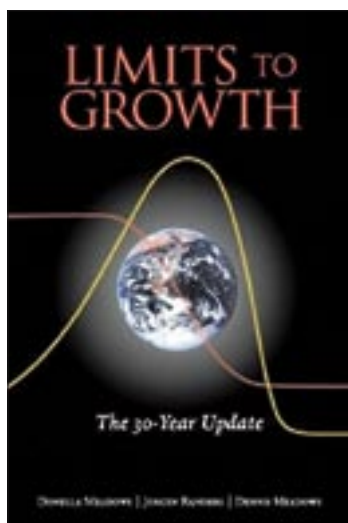
Одними з перших, хто чесно й неупереджено, під науковим оглядом став аналізувати хвороби сучасного світу, були ті європейські та американські інтелектуали, які 1968 року зустрілися в Римі й утворили Римський клуб. Ці люди справді переймалися тим, як житиме людство за умов, коли воно надто швидко та нерационально використовує ресурси (повітря, землю, воду, копалини тощо) і засмічує природу. Крім того, населення світу зростає дуже швидко, себто зростає демографічний тиск на біосферу, яка є досить тоненькою оболонкою земної кулі. Через швидкий розвиток технології вплив кожної людини на біосферу збільшується геометрично. Що робити за цих умов? І далі не звертати уваги на стихійний розвиток цивілізації? Чи все ж таки спробувати якось вплинути на майбутнє?

Римський клуб був створений з ініціативи кількох визначних людей. Перший – то італійський громадський діяч та знаний промисловець, за фахом економіст Аврельо Печчеї, який одночасно був і великим гуманістом. Він написав декілька надзвичайно цікавих книжок. Другий – шотландець доктор Александер Кінг. І третій – швейцарець Гуго Тіманн, який був директором технічних лабораторій Батель, розміщених у різних країнах. Це були енергійні люди, які вміли об'єднувати навколо себе інтелектуалів різних поглядів (адже члени Римського клубу далеко не завжди мають однакові погляди на ті чи інші питання) та доступуватися до урядовців різних країн. Не дивно, що до них дуже швидко долучилася ціла група інтелектуалів,

занепокоєних перспективами цивілізації. Одразу було вирішено, що число членів клубу не безмежне – воно не мусить перевищувати 100 осіб (може бути часом і менше). Це вчені, громадські діячі, бізнесмени з різних країн й одночасно – це люди з різних континентів, представники різних національностей, вихідці з різних цивілізацій, можна сказати. Таке чисельне обмеження було зроблено, крім усього іншого, для того, щоб члени клубу мали змогу знати один одного особисто, щоб не виникла якась величезна бюрократична структура.

Клуб працює за кількома напрямками. Це обговорення й стимулювання досліджень глобальних проблем, сприяння формуванню світової громадської думки щодо цих проблем, діалог із керівниками держав. Знані науковці готують спеціальні доповіді і подають їх на розгляд Римському клубові, ці доповіді потім публікуються і нерідко стають світовими інтелектуальними бестселерами. Так сталося, скажімо, з першою з-поміж доповідей Римському клубові «Межі зростання», підготовленою під керівництвом Деніса Медоуза, яка, починаючи з 1972 року, вийшла на дуже багатьох мовах загальним накладом 32 млн примірників.

Це дослідження мало на меті вивчити, як пов'язані демографічні чинники та економічний прогрес і що чекатиме на людство у 2050 році в разі, якщо чисельність його зростатиме такими самими темпами, як і тоді, коли писалася згадана доповідь (на початку 1970-х), якщо економіка розвиватиметься так, як вона тоді розвивалася, якщо ми використовуватимемо природні ресурси в такий самий спосіб, якщо й надалі

засмічуватимемо довкілля і т. ін. Це не був прогноз: це була так звана симуляція, моделювання, змалювання певного сценарію розвитку на основі методології, яку розробив та опублікував у книзі «Індустріальна динаміка» професор Масачусетського технологічного інституту Джей Форестер. Симуляція показала: у разі продовження чинних на момент підготовки доповіді процесів у 2050 році сталася б тотальна катастрофа, тотальний колапс теперішньої цивілізації.

Це дослідження було дуже негативним сприйняттям бізнесом в усьому світі, і це зрозуміло. Проте ігнорувати «Межі зростання» вже не можна було.

Римський клуб переймався вивченням найрізноманітніших глобальних проблем людства, як-от: гонитва озброєнь і загроза ядерної війни, занецищення довкілля, виснаження природних ресурсів, зростання народонаселення та

соціальної нерівності в різних країнах і регіонах, наслідки науково-технічної революції тощо. Крім «Межі зростання», назву такі доповіді: «Людство біля поворотного пункту» (М. Месарович і Е. Пестель, 1974), «Перегляд міжнародного порядку» (Я. Тинберген, 1975), «Поза межами віку марнотратства» (Д. Гарбор та ін., 1976), «Мета для людства» (Е. Ласло та ін., 1977), «Енергія: зворотний рахунок» (Т. Монбріаль, 1978), «Не існує меж освіти» (Дж. Боткін, Е. Ельмандржа, М. Маліла, 1979), моя власна доповідь «Дороговкази в майбутнє» (1980), «Мікроелектроніка і суспільство» (Г. Фрідрікс, А. Шафф, 1982), «Перша глобальна революція» (А. Кінг, Б. Снайдер, 1991), «Фактор 4: подвоєний добробут – зекономлені вдвічі ресурси» (Е. Вайцекер, Е. Ловінс, Л. Ловін, 1997), «Межі соціальної єдності: конфлікт і розуміння в плюралістичному суспільстві» (П. Бергер, 1997), «Як ми будемо працювати» (О. Джаріні,

П. Лідтке, 1998), «Гуманізм перемагає» (Р. Мон, 2000), «Інформаційне суспільство і демографічна революція» (С. Капиця, 2001), «Межі приватизації» (Е. Вайцекер, 2004), «Межі зростання: 30 років по тому» (Д. Медоуз та ін., 2005).

Я назвав далеко не всі доповіді і не маю можливості розповісти тут про всі цікаві проблеми, яким вони присвячені. Скажімо, Ернст Ульріх фон Вайцекер, який брав участь у підготовці двох доповідей Римському клубові, у першій з них доводить: ми могли б продукувати все те, що продукується тепер, на тому самому рівні якості, з тими самими функціями, але залучаючи тільки 1/4 ресурсів, використовуваних нині, у тому числі 1/4 енергоносіїв. А це означало б кардинальне зменшення енерго- і матеріалоемності продуктів промисловості та сільського господарства, значне зменшення шкідливих викидів в атмосферу, зрештою – можливість здешевлення багатьох речей, що стали б доступними сотням мільйонів людей, отже – крок у подоланні бідності. Але якщо радикально змінювати технологічний процес, переходити на нові види продукції, знадобляться величезні інвестиції, треба буде ризикувати своїм завойованим місцем на ринку. Підприємства в багатьох країнах, особливо в США (але тепер уже не тільки в США), перебувають під сильним тиском потреби давати прибуток за короткий строк. А для серйозних змін треба на 5 чи 10 років ставити за мету не прибуток, а зовсім інше. У сучасному ж світі треба вже не щороку, а щокварталу демонструвати прибуток, особливо в Америці, публікувати фінансові звіти підприємств. І через те, що головною метою підприємства є збільшення вартості акцій акціонерів, тиск на управління, на директорат тих підприємств величезний. Вони мусять весь час показувати добрі фінансові результати. Зате менеджери їхні отримують величезні бонуси. А в іншому разі їх міняють...

ДЕЩО ПРО СТАН СУЧАСНОГО СВІТУ

А тим часом, попри зусилля інтелектуалів і тих не надто численних політиків, які до них дослухаються, загальна ситуація у світі погіршується. Скажімо,

Деніс Медоуз у своїй новій книзі показав, що теперішній стан нашої біосфери набагато гірший, ніж впливало із симуляції, зробленої перед 1972 роком. Над світом висять катастрофи: через зміну клімату (парниковий ефект), забруднення й надмірне використання питної води, знищення лісів, інших природних ресурсів. І все це – через брак політичної рішучості для реалізації політики сталого розвитку. Найбагатші країни (наприклад, США) думають тільки про короткострокові економічні інтереси. Великі бідні країни, які швидко розвиваються, вважають, що мають право надганяти багаті, вживати більше енергії, інших ресурсів, чим ще збільшують екологічне перевантаження у світі.

Не краща ситуація з демографією. У більшості бідних країн населення зростає дуже швидко. Це веде до масового безробіття й до неможливості цих країн створити відповідну інфраструктуру для забезпечення основних потреб населення, таких як житло, школи, лікарні, транспорт, комунікаційні зв'язки. У більшості багатих країн народжується замало дітей, населення старіє. Це – певна втрата динамізму, великі фінансові навантаження через пенсії та охорону здоров'я для літніх людей, брак робочої сили в багатьох сферах економіки.

Розв'язання проблеми здається простим: масова еміграція з бідних до багатих країн. Трудність полягає в тому, що йдеться про людей різних рас, релігій, мов, культур. Не завжди емігранти мають бажання чи можливість асимілюватися у нових для себе країнах, у багатих країнах відсутня достатня вмілість інтегрувати таку різноманітність емігрантів і часто творяться так звані «гетто», себто ізоляти від корінної спільноти (наприклад, турки в Німеччині, араби у Франції). Такі емігранти працюють у суспільстві, але живуть окремо від корінного населення.

Сьогодні розвиток науки і різних технологій, особливо в природничих сферах, стрімко зростає. Більшість нових технологій має два елементи: позитивний/корисний і негативний/шкідливий. Приклад: ядерна енергія – джерело електроенергії, але і ядерна зброя. Хімія створює базу для нових матеріалів

ДОВІДКА «НАРОДНОГО ДЕПУТАТА»

Богдан Гаврилишин – професор, доктор економічних і соціальних наук, іноземний член НАНУ, член Римського клубу, член Ради Всесвітньої Академії мистецтва і науки, Ради Швейцарського форуму міжнародної політики, голова Наглядової Ради Міжнародного інституту менеджменту – МІМ-Київ

і продуктів, але часто загрожує довкіллю. Проблема в тому, що технологічні можливості розвиваються швидше, ніж індивідуальне та колективне знання, мудрість і порядність для того, щоб використовувати тільки позитивні елементи нового знання й не вживати його для шкідливих, руйнівних цілей. Занадто часто у використанні нових технологій домінують фінансові, а не моральні чи етичні, критерії.

Ще одна проблема полягає в тому, що традиційні інституції, які дбали про виховання нових поколінь і збереження морального здоров'я суспільства (сім'я, школа, церква), у більшості країн втратили значну частку свого впливу. Джерелами знання, цінностей і норм поведінки стали Інтернет, телебачення (фільми та реклама). Великий вплив убагачення суспільства мають ЗМІ, мафіозні та інші кримінальні структури.

Сьогодні великі міжнародні компанії можуть закривати величезні заводи, прирікаючи на безробіття десятки тисяч людей, а урядам нелегко цьому запобігати. Відсутні й сильні наддержавні органи, які контролювали б ці процеси. Держава-нація стала завеликою, бо є сильні локальні та регіональні бажання більше впливати на власну долю. З другого боку, держави стали замалими, щоб адекватно реагувати на проблеми, джерело яких часто є поза їхніми кордонами. Єдина спроба дотепер створити наддержавну політичну структуру, зберігаючи мовні, культурні і, великою мірою, політичні та економічні автономії своїх держав-членів, – це Євросоюз, розвиток якого є повільним, непростим, але надійним процесом.

Глобалізація обіцяла все для всіх, а надто те, що всі країни і люди в них стануть багатшими. На ділі багаті країни стали ще багатшими, а багато бідних країн – біднішими порівняно з багатими. Всередині цих країн багаті стали багатшими, а бідні – пропорційно біднішими. Якщо, приміром, у США впродовж одного року на початку цього десятиліття число мільярдерів подвоїлося з 200 до 400, то число бідних, себто тих, хто живе нижче від офіційного мінімального прожиткового рівня, так і дорівнює 48 млн.

Після розпаду Радянського Союзу залишилась одна надпота – США, сила яких базується на трьох елементах: мілітарна потужність, найбільша економіка світу й децю ілюзорна, але щира віра великої більшості американців, що їхня країна – це найкращі демократія, економічна система та соціальний лад. Тому вони вважають, що знають, що є добрим не тільки для США, а й для цілого світу, і що мають моральне право «просвітити світ» і організувати його на свою модель. Їхне motto – це демократія і ринкова система такі, як вони їх розуміють, і такі, що є корисними для їхньої країни.

Світ став однополюсним. Є одна правда й один шлях до «ідеального» суспільства. Немає справжньої конкуренції ідей, політичних філософій чи економічних доктрин. Немає справжньої геополітичної протизваги. Результат – односторонні рішення США, кате-

горизація країн на добрі і злі, мілітарні інтервенції в Іраку, Афганістані, провокування справжнього конфлікту між цивілізаціями, поширення тероризму.

У «Дороговказях в майбутнє» 1980 року я писав, що за якийсь час прийде послаблення американської системи взагалі, так само як послаблення цієї держави економічно, оскільки ця політична система не зовсім мудра. Той факт, що президент має величезні повноваження, і конституційні, й інституційні, і навіть психологічні, створює небезпеку для країни. Бо надто багато тоді залежить від одного політичного персонажа, від його оточення, його радників. Бачимо, що США тепер не вибрали, скажу делікатно, надто доброго президента. Він, на думку не тільки мою, а й багатьох простих американців і науковців по всьому світу, спричинив для своєї країни і для всього світу більше зла, ніж усі його попередники, разом узяті. Себто країна завдяки своїй політичній системі до певної міри грає в рулетку зі своєю долею. Вибирають доброго президента – країна працює і це добре для світу. Скажімо, Гаррі Трумен робив після Другої світової не тільки для Америки, а й для світу чимало корисного – План Маршала і т. ін. Але вибирають когось, хто не має досить знань і мудрості, і наслідки цього дуже небезпечні.

Є, однак, розв'язка цієї проблеми, і вона вже на обрії. Через феноменальний економічний прогрес Китаю та покорення криз в азіатських країнах твориться другий – «конфуціанський» – полюс. За найближчі десятиліття Євросоюз виправить свої інституційні недоліки, матиме спільну закордонну політику і навіть певну мілітарну організацію, окрему від НАТО, і стане третім полюсом. Інші країни стають на ноги і забажають мати свій вплив на вирішення долі світу. Це в першій мірі Індія, яка швидко прогресує, і це теж майбутній полюс. Багато країн Південної Америки виходять з-під американського впливу – Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Чилі. США не стануть другорядною країною, але будуть дещо послабленими і втрачати на користь нових полюсів багато впливу на світ. Виникне легітимність різних політичних філософій, еконо-

мічних доктрин і навіть суспільних цінностей. Світ стане збалансованішим, і почнуть змінюватися самі США.

УКРАЇНА: РЕФОРМА ВЛАДИ І ВИРОЩУВАННЯ ЕЛІТИ

Усі ці проблеми відбиваються й на Україні. Тут демографічна ситуація є надзвичайно важкою, в основному через поганий іще стан економіки. Народжується замало дітей; багато людей виїжджає на заробітки за кордон, до того ж, велика кількість висококваліфікованих фахівців емігрує не тільки через фінансову привабливість, а й через можливість працювати у своїх професіях з відповідним устаткуванням. У результаті спостерігаються значне зменшення населення, його старіння, розпад сімей, втрата наукового, професійного потенціалу.

Важка й екологічна ситуація. Частково – через спадок радянських часів, період економічного занепаду, неадекватність бюджету, а також через брак волі й сили правління держави реалізувати політику сталого розвитку. Не допомагають і підприємства, які також більше турбуються про власні короткострокові інтереси, ніж про спадщину для майбутніх поколінь.

А ще в Україні, особливо в 1990-х роках, через сильний тиск і «добрі поради» Заходу про те, як нам краще економічно трансформуватися, феномен поляризації між багатими і бідними став болючо-очевидним.

Усі ці проблеми потребують розв'язку. Та починати треба із серйозної реформи влади, щоб наблизитися до ідеалу поєднання політичної свободи, економічної ефективності, соціальної справедливості й симбіотичного співжиття з природою.

Я вважаю, що Україні було б куди краще, якби президент мав досить обмежену відповідальність. Тоді менше було б ризиків. Ми мали вже трьох президентів. Не хочу їх особливо критикувати, але от питання: чи використовували вони свої справді великі повноваження (а Віктор Ющенко їх теж мав перший рік) справді для добра народу? Ви можете вважати мене еретиком, але я ніколи не був згоден із домінуючою серед україн-

ЗНАНІ НАУКОВЦІ ГОТУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНІ ДОПОВІДІ І ПОДАЮТЬ ЇХ НА РОЗГЛЯД РИМСЬКОМУ КЛУБОВІ, ЦІ ДОПОВІДІ ПОТІМ ПУБЛІКУЮТЬСЯ І НЕРІДКО СТАЮТЬ СВІТОВИМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ БЕСТСЕЛЕРАМИ.

ських інтелектуалів думкою, що потрібні сильний президент і сильна центральна влада, а тому сильна унітарна структура, щоб зберегти Україну як цілісність, як певну одиницю. Бо в нас справді є регіональні різниці, є відмінні одне від одного Захід, Центр, Південь, Схід. Економічні різноманітності, мовні, культурні... Тому я думаю, що ми повинні мати досить наближену до федеративної структуру держави й досить велику децентралізацію владних повноважень. Адже чим більше люди в містах чи областях можуть будувати свою долю, тим вони почувуються в цій країні комфортніше.

От у деяких східних областях є багато російськомовного населення чи росіян за походженням. Їх культурно може тягнути до Росії. Але якби в Україні була справді зразкова демократія і ці люди справді могли вирішувати свою долю, не знаю, чи хотіли б вони від'єднуватися і долучатися до Російської держави, де на місці не можуть багато рішати, де майже все вирішує Кремль. Я можу послатися на приклад Швейцарії. 70% населення там – німецькомовні, хоча й мають свій швейцарський діалект. Понад 18% – франкомовні. І є ще група італомовних. Але жодна з цих груп ніколи не починала дискусію про це, чому б це не долучитися до сусідніх країн – відповідно, Німеччини чи Австрії, Франції, Італії. Скажімо, у Женеві вживають французьку літературну мову, там навіть немає якогось діалекту. Та сама кухня, ті самі звичаї, французьке телебачення і книга, але їм зовсім не

потрібен Париж, щоб через нього вирішувати якісь речі. Вони майже все вирішують самі: які школи будувати чи як розширювати аеропорт.

Якби ми з самого початку створили таку державу, у якій жителі Донбасу чи Криму почувалися б комфортно, гадаю, їхня повага до Києва була би більшою, ніж традиційна (для старших генерацій, принаймні) повага до Москви. Ця примусова повага виростала на тому, що 85% підприємств УРСР були під управлінням Москви. Це не повинно визначати наше майбутнє. Слід змінювати систему цінностей, які сповідують люди, а її не змінити іншим чином, як дати цим людям реальну можливість самим вирішувати власні проблеми на рівні громад, районів, областей.

Що ж до президентських повноважень, то я думаю, що все-таки вони в Україні мусять наблизитися не до німецьких чи швейцарських, а до французьких, де президент має уповноваження щодо керівництва закордонною та оборонною політикою. А ще треба продумати запобіжники від того, щоб на найближче оточення глави держави, на його секретаріат та радників хтось міг впливати фінансово.

Інше питання – якій бути українській багатопартійності. Росія, як бачимо, знову тягне до однопартійності. Наслідки в перспективі будуть різко негативні. У США двопартійна система, і дехто в Україні теж до неї тягне. Я думаю, що двох партій замало, це гальмує прогрес країни, що ми й бачимо сього-

дні. У більшості країн Європи – багатопартійність. Я думаю, найкраще було б, якби в Україні існувало зо п'ять впливових політичних партій, щоб були справді ліві, справді праві: вони можуть бути каталізатором того, щоб дещо передумати, дещо змінити. І – справжні центристи, кілька партій. Тоді могли б виникати природні й стабільні коаліції, а не щось фантастичне, коли в одній коаліції комуністи і речники великого капіталу. Це скрай політичного опортунізму.

Насправді у нас немає партій з чіткою ідеологією, програмами, що можуть перевтілитись у чіткі дії урядів. У нас усі вмюють лише роздавати обіцянки: на стільки-от підвищимо пенсії, на стільки-от – допомогу на кожную дитину... А де планування розвитку країни, де стратегічний погляд на речі?

З цього випливає, що в нас немає і справжньої політичної еліти. Є окремі політики, які можуть претендувати на місце в ній, є й ті, кому треба ще багато вчитися. Бо ж до того часу, поки не виросте справжня політична патріотична еліта зі знанням мов, із розумінням, як влітати в нашу національну тканину ниточки найкращого досвіду країн різних континентів, швидкого прогресу в Україні не буде. Без цього Україна не зможе інтегруватись у європейські структури як повноцінна і впевнена в собі держава. Виховання такої критичної еліти я бачу як ключове завдання сьогорішнього дня, як відповідь на виклики сучасної доби.